

Crno-bijeli svijet - redukcija kao metoda istraživanja

Crno-bijeli svijet - redukcija kao metoda istraživanja

Koja su to pitanja na koja pokušavamo naći odgovor? Možemo reći da se sva pitanja mogu podvući pod jedno veliko, zajedničko, nadređeno pitanje:

Kada smo mi postali mi?

Suvremena pitanja o prapovijesti koja se postavljaju odražavaju želju za društvom i pojedincima kakvima želimo biti i mislimo da jesmo: napredni, razvijeni, racionalni, produhovljeni, i takvi smo kao posljedica razvoja. Posljedica toga je i riječ kojom opisujemo prošlost prije pisma – prapovijest, dakle razdoblje koje je preteča ovog poznatog, razvijenog, civiliziranog razdoblja. To daleko i nepoznato razdoblje, gotovo da sadržava i geografsku, a ne samo temporalnu odrednicu. Odnos prema njemu može se poistovjetiti s odnosom prema drugim slabo poznatim krajevima opisi kojih su uvijek puni mitova i predrasuda, ali i nekog skrivenog divljenja, što je način opisivanja koji nam je poznat još od Herodota. Taj složeni odnos s nepoznatim vremenima odražava se i u citatima, pa i nazivima knjiga poput *Past is a foreign country* (Lowenthal 1985) iz kuta znanosti koje nemaju izravne veze s arheologijom.

Prapovijest je najmlađe razdoblje čovjekove prošlosti prema vremenu definicije. Termin se počeo učestalo u današnjem smislu upotrebljavati tek od druge polovice 19. stoljeća. S druge strane, termini za razdoblje antike i srednjeg vijeka su zabilježeni ranije, 1469. *Latin media tempestas* i 1604. *medium aevum* (Albrow 1997).

Rasprave koje su se vodile zbog razdoblja „prije povijesti“ odražavaju i neke moderne prijepore i stajališta, u sferi čega je najdalja prošlost. Nije se jasno moglo odrediti gdje se prošlost, o kojoj nemamo pisanih izvora, ako ih uopće ima, nalazi na lenti vremena. Ljudi su se koristili pojmovima kao što su vrijeme prije potopa, mračna povijest i sl. (Šošić Klindžić 2016).

Povjesničar 18. stoljeća iz Göttingena August Ludwig Schlözer kojeg katkad nazivaju jednim od „utemeljitelja kritičkoga povijesnog istraživanja“ 1772. godine u knjizi *Vorstellung seiner Universal-Historie* kritizira salonske filozofe i povijest čovječanstva proglašava „vlasniš-

tvom povjesničara". Međutim, nije imao što reći o počecima ljudske povijesti, te je u istom djelu odvojio povijest od prapovijesti: „*Imam pravo razdvojiti cijelu povijest, to jest povijest od početka svijeta do početka Rima, odnosno njihove štire ostatke, od ostatka povijesti i nazvati ih prapovijest (Vorgeschichte)*” (preneseno iz Eskildsen 2012). U drugoj publikaciji iz 1771. Schlözer izravno reducira univerzalnu povijest na pisane izvore i navodi da povijesni izvori određuju početak povijesti, stoga nema povijesti *Sjevera* prije 9. stoljeća. Zapravo se pravilnije nego mi danas koristi terminom prapovijest jer ga je definirao kao nešto što ne postoji, ono što je prije povijesti i što se stoga ne može i ne treba izučavati. Da je smatrao da je to dio povijesti koji treba izučavati, vjerojatno ga ne bi tako nazvao. Isključivanje filozofije iz povijesti izazvalo je reakcije Johanna Gottfrieda Herdera i Friedricha Schillera koji upozoravaju da je bez filozofije nemoguće izučavati najraniju povijest. U drugom izdanju *Univerzalne povijesti* 1775. godine Schlözer ipak revidira svoje stajalište, pa izbacuje riječ prapovijest i koristi se riječju *Urwelt* (iskonski svijet) za vrijeme od Adama do Noe, i *Vorwelt* (predsvijet) za vrijeme od Noe do perzijskog vladara Kira (Eskildsen 2012). Nillson je također upotrebljavao riječ prapovijesni – u švedskom *förhistorisk*. U predgovoru publikacije iz 1838. navodi: „*pod izvornim stanovnicima Skandinavije ne mislim samo na prve ljude koji su doselili ili su izvorno bili prisutni u zemlji, već na sve one koji su ovdje živjeli kroz vrijeme koje je prošlo prije povijesti; Mislim dakle na prapovijesne ljude Skandinavije, jednog ili više plemena*” (Nilsson 1838, preuzeto iz Rowley-Conwy 2007: 54). Rowley-Conwy smatra da je najvjerojatnije preuzeo termin od Christiana Molbecha, osnivača Danskoga povijesnog društva, iako u drukčijem značenju, odnosno suvremenom značenju. Za kolebanje značenja termina prapovijest vrlo je indikativno kako se Molbech njime koristi kroz vrijeme. Kao mladi knjižničar 1815. godine Molbech je pisao: „*povijest uključuje u svoj široki krug cijeli svijet čovječanstva... Tako nas vodi u davna vremena, kroz nju ožvoljavamo djetinjstvo čovječanstva i pratimo njegov postupni razvoj, kroz njega sudjelujemo u životu najranijih naroda*” (preuzeto iz Eskildsen 2012). Nakon što se zaposlio na Sveučilištu u Kopenhagenu 1829. godine počinje se koristiti terminom prapovijest (*forhistorie*) kako bi označio granicu povijesne discipline. Serijom predavanja 1833. htio je razdijeliti „apsolutni povijesni mrak prapovijesnog razdoblja” od prave povijesti, temeljene na pouzdanim povijesnim izvorima. Iduće godine navodi da i za najranija vremena

priznaje samo fundamentalni zakon povijest, odnosno faktografsku istinu i sigurnost kao najviši povijesni cilj koji ne smijemo izgubiti iz vida (Eskildsen 2012). Slično kao i Schlözer nekoliko desetljeća prije smatra da je najranije doba, koje također naziva djetinjstvom čovječanstva, izvan dosega povijesti te da ni jedno povijesno istraživanje ne može dosegnuti prošlost koja leži izvan iskustvenog dosega. To doba može biti predmet mitske poezije ili filozofsko nagađanje, ali nikada povijesno znanje (Eskildsen 2012). Molbech je u svojoj seriji predavanja uzdrmao pouzdanost i pisanih izvora, pogotovo postojanje nekih mitskih osoba, poput Odina: „Činjenica da neke od starih knjiga saga o Norveškoj i Islandu sadrže priče o Odinu, njegovoj obitelji i potomcima, te o kraljevskim lozama koje potječu od njih, na način da sugerira da su to bili pouzdani povijesni izvori, ne bi trebala zavesti nas. Odin nije, i nikada ne može biti, povijesna osoba“ (u Rowley-Conwy 2007: 43). Riječ prapovijest, *for-historisk*, Molbech je koristio u svojim predavanjima kao i u publikaciji iz 1837., ali ne u smislu – prije pisane povijesti, nego vremenu o kojem postoje neki pisani izvori, ali nepouzdana. To se očituje i u načinu na koji se koristi riječju forhistorik u knjizi iz 1837. U uvodnom poglavlju piše o starinama poput egipatskih piramida i grčkih kiklopskih zidova i navodi da skandinavski spomenici pripadaju istom prapovijesnom razdoblju (Rowley-Conwy 2007: 45). Preko Molbecha termin postupno ulazi u upotrebu i u engleski jezik, pa se u mnogim pregledima povijesti arheologije može pogrešno pronaći da se Molbech prvi koristi terminom prapovijesni pa tako i u mojem prethodnom (Šošić Klindžić 2016).

Tako je prapovijest od pojma koji je definirao ništavilo postala pojam koji je označavao dio znanstvene discipline arheologije u samo nekoliko desetljeća.

Povlačim sličnost s današnjim neopozitivizmom i tvrdnjom da se kao istraživanje može objavljivati samo ono što je nepobitno dokazivo, čega je stvarno malo. Još jedanput, kada čitamo citate starijih autora, čudimo se njihovoj slaboj percepciji, a danas radimo isto to, samo na drukčijem setu pitanja, što će budućim autorima pobuđivati čuđenje jednako našem danas. Vratimo se percepcijama potrebnim za razvoj arheologije: percepciji vremena, prostora i sebe. Te su tri pretpostavke naoko ostvarene u 19. stoljeću i time je munjevito počeo brzi razvoj arheologije. Analizirajmo kako su se te percepcije razvijale.

Spoznali smo da je proteklo dugo razdoblje koje su ljudi živjeli na Zemlji. Ali jesmo li shvatili kolik je to protok vremena u odnosu prema našoj iskustvenoj spoznaji. Ili smo tisuće godina, pa i stotine tisuća sveli na naše istraživačke jedinice. Stvorili smo vremenske jedinice s početkom i krajem i u njih trpamo podatke i one nam označuju čvrste granice koje nismo skloni mijenjati.

Spoznali smo da postoje drugi i drukčiji, ali jesmo li se maknuli od kvalitativnih usporedbi u kojima smo uvijek mi na kraju civilizacijskog lanca, kao bolji i napredniji.

Doprinos razmišljanjima o razvoju susreti su s drukčijima, odnosno primitivnima u sklopu stare Grčke, pogotovo Herodotovi doživljaji i Tacitovi opisi barbara. Daljnje razmatranje pitanja o razvoju čovjeka potaknulo je pitanje zašto su ovi drugi tako primitivni. To je inače i danost mnogih društava – da se druge promatra kao inferiornije i nazadnije. To je bila i puno kasnije karakteristika Europljana, isticanjem inferiornosti drugoga isticao se, potvrđivao i gradio vlastiti identitet (Babić 2011).

Iako se svijet proširio tijekom srednjega vijeka i putovanja su postala češća, dostupna i običnim građanima, a ne vezana samo uz vojne pohode ili „velikodostojnike“. Promjene u odnosu na uobičajenu sliku svijeta događaju se u 16. stoljeću. Najveći i najočitiji razlog je europska kolonizacija prekomorskih kontinenata. Nažalost, susreti s drugim ljudima koji se nisu uklapali u način života europskoga bijelog čovjeka nisu proširili vidike, nego zatvorili Europljane još više u ideju vlastite nadmoći. Vlastita superiornost i nadmoć morala se braniti i iz ekonomskih razloga jer su na taj način sami sebi opravdavali pljačku i genocid.

Šesnaesto stoljeće poznato je kao stoljeće probuđenog zanimanja za znanost, umjetnička dostignuća antičkog doba, pa se razdoblje u skladu s tim naziva renesansa. Uz sebe nosi prizvuk optimizma i razvoja. Slično je i s „velikim geografskim otkrićima“ koja u nazivu nose pozitivnu odrednicu – otkriće. No upravo se u tome razdoblju stvaraju klice i temelji pojava koje će u kasnijim stoljećima odrediti smjer života cijelih kontinenata, a i razvoja različitih znanstvenih disciplina, pa tako i arheologije. Nacionalizam i nacionalni interesi upravo u ovom razdoblju vezani su za istraživanja i iskopavanja prošlosti. Odnos prema drugima kao slabijima i inferiornijima, kroz cijelu se povijest nameće kao dominantan pogled.

U smislu čovjekove prošlosti, susreti s drugima mijenjanju zamisao o tome kako ti drugi mogu izgledati. Postojala su dva tumačenja takve raznolikosti, oba jednako rasistička. Prvo je bilo da je riječ o zajednicama koje su izgubile kontakt s Bogom jer su zbog svojih grijeha protjerani daleko od zemaljskog raja, te su ondje degenerirali u moralnom i tehnološkom smislu, a drugo da je riječ o zajednicama na nižem stupnju biološkog, kognitivnog i tehnološkog razvoja koje treba „civilizirati”. Jedna od razlika u odnosu prema poznatom svijetu bila je upotreba kamenoga oruđa i ta se navodna i prividna tehnološka zaostalost uklapala u sliku o degeneraciji.

Oba su pogleda imala nesagledive posljedice na život kontinenata, a zapisi i susreti s „neobičnim običajima, oruđem i oružjem” polako je mijenjalo percepciju učenjaka o tome da postoji drugačiji način života od onoga koji se mogao vidjeti vlastitim iskustvom ili pročitati u Bibliji.

Za opise života ljudi u Americi prije i u prvim stoljećima dolaska kolonizatora treba pročitati knjigu *The Dawn of Everything* (Graeber & Wengrow 2021) i literaturu koja se ondje navodi. To je bolan i težak primjer kako se znanje može stjecati i izgubiti. Ne samo izgubiti, nego namjerno zatirati i ignorirati jer ne odgovara trenutačnim potrebama. Graeber i Wengrow u radu impliciraju da su možda ideje prosvjetiteljstva i slobode bile nadahnute misliocima s druge strane Atlantika koji su, protivno općem današnjem znanju, putovali na europski kontinent, sudjelovali u raspravama i zapisivali vlastita opažanja o nama (Graeber & Wengrow 2021).

Proučavanje prapovijesti iz europske perspektive nije proučavanje naših predaka nego proučavanje drugih. To vidimo iz toga što su se rijetko kada poduzimala etnoarheološka istraživanja tradicionalnih zajednica na području Europe, nego su to uglavnom populacije nama „egzotičnih zemalja” koje, prema našem vrijednosnom sudu, žive prapovijesnim načinom života. Na pitanje zašto život seljaka 19. stoljeća nije bio motivacija za analogije sa životom u prošlosti, jedan od mogućih odgovora jest da nije bio zanimljiv i egzotičan. A upravo je taj način života mogao pokazati svu naoko nevidljivu dinamičnost i poveznice s raznim „centrima” naoko statičnog i izoliranog života na selu.

Kolonijalno obilježje vidljivo je i danas kada je istraživačima iz zemalja jugoistočne i istočne Europe znatno teže objaviti rad u nekom „uglednom” svjetskom časopisu i kada je za odjek na međunarodnoj razini nužna prisutnost međunarodnog uglednog istraživača.

Percipirali smo da je prostor promjenjiv kroz vrijeme, ali nismo percipirali veličinu prostora koju su ljudi obuhvaćali nego smo ga opet sveli na mjerljive jedinice kao što su arheološka sonda, prostor neke općine ili regije. Doživjeli smo svijet iz ptičje perspektive, počeli promatrati stratigrafiju kao anatomiju još od Rudebecka (Schnapp 1996) nadalje, ali i dalje smo prostor shvaćali samo kao onaj dio koji istražujemo.

Zašto smo ga reducirali? Zbog naših prirodnih ograničenja moramo svesti predmet istraživanja na dohvatljive jedinice. Svaku pojavu koju želimo opažati na neki način moramo svesti na mjeru koja odgovara mogućnostima naše spoznaje. Zapravo radimo model – nama mjerljiv svijet koji treba prikazati stvarnost. Netko će reći – to je legitima znanstvena metoda. I jest, ako se model izgradi svjesno i sustavno. Ali ne priznajemo da je to model nego mislimo da rekonstruiramo dobro definiranu i vidljivu stvarnost. Pa smo možda i nesvjesno počeli s redukcijom – skratili smo vremenske jedinice kao da su zadane i unutar sebe slabo promjenjive, sveli smo ideju ljudi na plošne dionike okoliša, reducirali smo prostor korištenja na prostor istraživanja.

No, naša redukcija i modeliranje nisu bili analitički, planski i dokumentirani. Nisu se odnosili na uzorak koji će predstavljati cjelinu. U slučaju arheologije redukcija se nije odnosila samo na opseg nego je bila i vrijednosna kategorija. Reducirali smo ukupnost ljudskosti i ljudskog iskustva ljudi u dalekoj prošlosti na plošna objašnjenja rezultata opažanih aktivnosti.

Glavna se redukcija očituje u proučavanju kompleksnosti. Društvena kompleksnost usko se veže za razvoj tehnologije, pojavu hijerarhije i vladajućih struktura. Definirali smo vrlo robusne kriterije za linearni razvoj kompleksnosti i strogo ih se držimo, katkad dopustimo neki novi ako prođe rigoroznu kritiku kolega, ili ako ga predloži neki dovoljno ugledni kolega. Slično je i sa suprotstavljanjem arhaičnosti i modernosti u razdoblju paleolitika, pogotovo u slučaju neandertalaca ili još ranijih vrsta.

Gledamo arhaičnost i modernost, definiramo i dodajemo kriterije modernosti. Većina je dosad odbacila eurocentrično definiranje biološke promjene i modernosti na području Europe (Klein 2000), ali s postavljanjem „jasnih“ kriterija za to koje se ponašanje može proglasiti modernim (npr. McBrearty & Brooks 2000) samo se promiče slična ideja – suprotstavljanje jednostavnosti modernosti i njezin linearan razvoj.

Nedavna izložba *First Kings of Europe* očito je uspjela srušiti dio te mitologije o veličanju vladara i nejednakosti kroz svoj postav u kojem se donosi dojam gubitka slobode i opresije koji dolazi s elitama (osim što ostaje pri staroj kronologiji i objasnidbenom modelu razvoja kompleksnosti). Ali u znanstvenoj publikaciji koja prati izložbu zatvara se u stari, metodološki prihvaćen, za objavljivanje siguran arheološki narativ (Gyucha & Parkinson 2022, <https://www.neh.gov/article/royalty-reconsidered-kings-beer-and-commoners-shirt>).

Tijek (pra)povijesti gledamo kroz društvenu kompleksnost kao nešto linearno, što ima početak, trajanje i kraj. I tako konstantno upadamo u jamu kružne definicije. Ako definiramo kompleksnost kroz ratovanje, elite i tehnologiju, onda će nam ratovanje, elita i tehnologija biti indikator kompleksnosti (Wengrow 2023, u Marshall 2023). Pritom će nam promaknuti možebitni mnogobrojni pokazatelji multidimenzionalnosti ljudskih zajednica i organizacija kao i njihova promjenjivost (Graeber & Wengrow 2021).

Koje su posljedice naše redukcije? Neke od tih posljedica predstavila sam u prethodnim poglavljima – poput naoko znanstvene skepse da se u razdoblju ašelejena moglo birati kamenu sirovinu prema estetskim kriterijima, tko i kada može izraditi i nositi perle, a kada ćemo reći da je to rezultat prirodnih procesa, načini na koji se proučava disk iz Nebre. Disk iz Nebre je znanstvenicima problematičan i zato što privlači toliko pozornosti: „*It's really unfortunate if we put all our focus on one exceptional status object, Dr. Kuijpers said. I think that's not helping our discipline and what we can actually do. It's great and fantastic to study and look at, but also, in a way, irrelevant to the bigger picture of normal early Bronze Age society.*“ (<https://www.nytimes.com/2021/01/19/science/nebra-sky-disk.html>). Kako promatranje i bilježenje nebeskih pojava može biti irelevantno za širu sliku?

Jedan primjer koji do sada nisam spomenula, a možda najbolje opisuje prostornu, vremensku i misaonu redukciju, jest pitanje prvog naseljavanja Amerike. Dugo je dominantna paradigma bila „prvo Clovis“, prema kojoj su prvi stanovnici Amerike bili tvorci Clovis šiljaka, a koji se datiraju oko 13 500 godina prije sadašnjosti. U međuvremenu je otkriveno dosta nalazišta i u južnoj i u sjevernoj Americi pa se ta teorija uglavnom napustila te se prihvatilo da se prvo naseljavanje dogodilo nešto ranije, većina će prihvatiti oko 16 000 godina prije sadašnjosti. Od 1979. arheolog A. Cinq Mars objavljuje rezultate analize skupa nalaza i radiokarbonske datume s lokaliteta Bluefish Caves na teritoriju Yukon u Kanadi s rezultatima koji pokazuju starost od 28 000 godina prije sadašnjosti. Unatoč mnogobrojnim objavama, znanstvena zajednica njegove rezultate nije prihvatila, nego ih je dočekala sa skepsom, uz prijezir i porugu. S vremenom ideja pouzdanosti njegovih zaključaka ipak se počela pojavljivati, no u glavne sinteze nije ušla. Primjerice, u vrlo opsežnoj i temeljitoj publikaciji *Human past* (Scarre 2018), uopće se ne spominje taj najstariji nalaz na američkom kontinentu. Sve je nalaze ponovno analizirala i uzorke datirala L. Bourgeon (Bourgeon 2021) te su njezini rezultati potvrdili da su modifikacije na kostima rezultat ljudske ruke kao i datume od 28 000 i 23 000 godina prije sadašnjosti, ali s vrlo opreznim zaključkom. Unatoč tome, i dalje se ti datumi neće gotovo nikada spominjati u radovima o prvom naseljavanju Amerike.

Daleki rođaci

Shematizirani prikazi svih razdoblja po nekom našem kanonu kao posljedica redukcije nisu ograničeni samo na najdalja razdoblja prošlosti. To se primjenjuje i na razdoblje antike koja se također prezentira kao vlastita karikatura, prikazi se svode na njihova stroga pravila, red i pravi kut, dobro utabane trase. Još i danas se prikazuju gordi bijeli spomenici čime se reducira šarolikost koja je bila prisutna na svima (Verri i sur. 2023) jer ih se ne može precizno rekonstruirati. Srednji vijek ne treba pobliže niti opisivati jer će svakome doći u svijest riječi mračno doba i priprosti likovi kao iz filma *Daleki rođaci* (<https://www.imdb.com/title/tt0108500/>), konzultirati: <https://www.youtube.com/watch?v=DTKORHSI9pQ>. To naravno nećemo izrijeком tako reći, ali naši reducirani opisi ostavljaju takav dojam.

Zašto se to dogodilo? Predmeti su se uvijek uklapali u već zacrtani i postojeći narativ i odjeljke ljudske prošlosti koji su već bili aktualni i službeni u tom trenutku. A taj postojeći narativ nastajao je kroz tekstone poznatih mislioca od razdoblja antike pa do 19. stoljeća. Tko su ti ljudi koji su zaslužni za izgradnju svijeta u dalekoj prošlosti, svijet prije „civilizacije“ kakvim ga vidimo danas? To su sve općepoznata imena koja će svatko prepoznati, ali koja se rijetko dovode u vezu s arheologijom. Kao možda najutjecajnije odabirem po dvojicu iz tih ključnih razdoblja – antike, prosvjetiteljstva i 19. stoljeća. Iako je jasno da je to vrlo sužen odabir (u skladu s našim običajem), svaki je važna karika u nastajanju ideje razvoja društva i mnogobrojnih varijacija:

Ime	Razdoblje	Spoznaja	Djela bitna za temu
Platon	427. pr. Kr. – 348. pr.Kr.	Ljudi su u početku živjeli jednostavno, pa su sklopili savez s bogovima i postali kompleksniji	Zakoni, Hipija Veći
Marko Terencije Varon	116. pr.Kr. – 27. pr.Kr.	Ljudi su u početku živjeli jednostavno, pa su polako napredovali kroz etape	Ljudske i božanske starine
Jean-Jacques Rousseau	1712. – 1778.	Ljudi su u početku živjeli slobodno i u skladu s prirodom, razvijaju se kroz neumitne etape i time gube slobodu	Rasprava o podrijetlu i osnovama nejednakosti među ljudima; Društveni ugovor ili načela političkoga prava
Thomas Hobbes	1558. – 1679.	Ljudi su sebična i ratoborna destruktivna bića koja su se uljudila i civilizirala	Levijatan

Ime	Razdoblje	Spoznaja	Djela bitna za temu
Lewis Henry Morgan	1818. – 1881.	nekada su zajednice bile promiskuitetne, s razvojem privatnog vlasništva postaju monogamne i to se može pratiti kroz tri faze – divljaštvo, barbarstvo i civilizaciju	Drevno društvo
Edward Burnett Tylor	1832. – 1917.	kulturna evolucija čovječanstva događala se kroz tri faze – divljaštvo, barbarstvo i civilizaciju	Primitivna kultura

Arheolozi često potpuno zanemaruju ove autore i njihove radove, isključujući njihovu vezu sa stjecanjem znanja o prošlosti te ih odbacuju kao opća mjesta „filozofiranja“ i opće povijesti i/ili ideološki obojene te nerelevantne za suvremenu struku. Pritom svjesno ili nesvjesno odbacuju činjenicu da su upravo ti radovi bili ključni za temeljne postavke spoznaja o dalekoj prošlosti koje imamo danas, i to upravo one znanstvene temelje i hipoteze koje kontinuirano istražujemo, potvrđujemo, opovrgavamo... Svaka ideja koja se danas iznese o mogućoj drukčijoj prošlosti podvrgava se strogoj kritici, proglašava se šarlatanstvom, traže se dokazi, kao da je ono što se propituje nastalo na snažnim temeljima znanstvenog istraživanja, a ne pogleda na svijet mislioca iz prošlosti. Što bi se dogodilo kada bi se isti kriteriji i obvezna znanstvena strogost primijenili i na ove „dobro utemeljene“ teorije o načinu života u dalekoj prošlosti?

Usredotočenost na tehnologiju daje privid objektivnosti i zamagljuje mogućnost šarolikosti života i, kako su to zvali Graeber i Wengrow (2021), „karnevala“ različitih oblika društvenih praksi, koju ne znam kako možemo isključiti i tvrditi da je upravo to znanstveno opravdano jer nemamo dokaze.

Umjesto da se novi način istraživanja prošlosti korištenjem materijalnih izvora povezao s filozofijom i da su se počeli graditi novi svjetovi, dogodilo se razdvajanje povijesti i filozofije. Tako da se arheologija i filozofija zapravo nikada i nisu povezale, a nakon interesa za klasifikacije po morfologiji u središte arheologije dolazi razvoj tehnologije. Taj se fokus još bolje uklapao u stare ideje razvoja od jednostavnijeg prema složenijem, a znatno je pridonio redukciji proučavanja kompleksnosti ljudskih zajednica.

Platon donosi evolucijski pogled na prošlost čovječanstva: u početku su ljudi sklopili savez s bogovima, počeli zidati oltare i raditi prikaze bogova, potom su naučili govoriti i nakon toga su naučili graditi kuće i obrađivati zemlju. Živjeli su u raštrkanim malim skupinama i još nije bilo gradova. Onda se dogodila velika katastrofa – potop koji je sve uništio, a među ostalim ljudi su morali ponovno otkriti i naučiti vještinu metalurgije. Tih poplava i uništenja je moglo biti više (Platon Zakoni 3. 677-679). Priču o poplavi svi ćemo odbaciti, ali narativ o malim raštrkanim skupinama prije gradova i ideju razvoja nećemo propitivati.

Možemo vidjeti da se nismo daleko maknuli od Platonovog vremena po ideji o raštrkanim malim skupinama.

Marko Terencije Varon u 25 svjetovnih i 16 božanskih knjiga objedinjenih u *Ljudske i božanske starine* opisuje tijek razvoja čovjeka. Po Varonu, za razliku od Platona, prvo dolazi ljudsko, pa božansko. On nije proučavao bit božanstvenosti, nego način na koji su ljudi štovali i slavili bogove. Zbog toga smatra da su prvo postojali gradovi, pa onda religijska mjesta. Poznavanje starina je znanje – *historiam rerum gestaru*. Poznavanje „svetih“ stvari je mišljenje ili osjećaj (*opinionones rerum vanarum*). Moguće je da takvi napisi ostavljaju dojam da su bogovi proizvod čovjeka i zato sv. Aurelije Augustin kritizira Varona. U knjizi *O poljoprivredi* (*De re rustica*) iznosi troperiodnu teoriju o mračnom dobu, mitskom dobu i dobu polisa: „Ljudi su napredovali polako – prvo su ovisili o prirodi, pa počeli s pastoralnim životom – sakupljali su plodove i lovili životinje koje su držali, vjerojatno su to prvo bile ovce jer su najmirnije i najlakše prilagodljive čovjeku, a daju i mlijeko i meso i vunu, nakon toga dolazi treći stupanj – obrada zemlje, pri čemu su zadržali mnogo od prethodna dva stupnja.” (Varon, *De re rustica* II i). Slično donosi Lukrecije u 1. st. pr. Kr. u djelu *O prirodi* (*De rerum natura*). Također

donosi opis tehnološkog razvoja čovjeka i predstavlja suprotstavljanje razumske spoznaje teretu religije. Diodor Sicilski, 60. – 30. g. pr. Kr., u djelu *Biblioteca historica* navodi kako su prvorođeni ljudi imali neizvjesnu i neljudsku sudbinu. Usamljeno su bauljali u potrazi za hranom. Postupno su razvijali govor koji im je omogućio bolju komunikaciju, no u raznim dijelovima svijeta razvijali su se različiti jezici. Ti ljudi nisu znali ništa, pa niti spremati hranu za poslije. Postupno su pronalazili špilje za skloništa, ovladali vatrom i ostalim. Kaže da su to mogli zahvaljujući rukama, govoru i umu te iskustvu.

U poimanju svijeta Platona i Varona vidimo i korijene rasprava o tome što nastaje prije – kompleksno društvo i država ili religija zacrtana na pravednome bogu. Ta rasprava nije prestala ni danas, i rad koji donosi zaključak da su kompleksne države prethodile takvim bogovima imao je golem odjek u znanstvenoj zajednici i javnosti 2019. godine kada je izašao u časopisu *Nature* (Whitehouse 2019). Metodologija kojom se provelo istraživanje i analiza izazvala je toliko kritike da je članak na kraju povučen. Unatoč metodološkim zamjerkama, da je bila neka druga tema, vjerojatno se ne bi dignulo toliko buke niti bi se toliko secirala metodologija.

Vratimo se stupnjevanju. Dijelove Platona i Varona te ostalih vidimo kroz ideju koja se tijekom razdoblja prosvjetiteljstva vraća na velika vrata, nakon što je neko vrijeme bila dominantna doktrina nepromjenjivosti i degeneracije. I jedan i drugi model poslužili su kao inspiracija. J. J. Rousseau da prve ljude opiše kao slobodne, nevine, neopterećene, u skladu s prirodom. U povijesnom tijeku nastaje transformacija iz „prirodnog čovjeka“ u kompetitivnog „društvenog pojedinca“. Kroz razvoj čovjek gubi slobodu, ali razvoj je neminovan (Rousseau 1775, 1762). J. Hobbes razvoj također vidi kao neminovan, ali zato da bi regulirao nasilnu i sebičnu čovjekovu prirodu jer on početak čovječanstva vidi obilježen nasiljem i stalnim borbama. Kroz razvoj se stvaraju strukture koje donose red, a osnova društva je represija urođenih instinkata (Hobbes 1651). Njihove su ideje zacementirale svijet u dalekoj prošlosti i zato su sletjele na plodno tlo ranih antropologa poput E. Tylora i L. Morgana koji dijele razvoj čovjeka u tri etape – divljaštvo, barbarstvo i civilizaciju. Ostalo je povijest (i sadašnjost).

Devetnaesto stoljeće doba je nastanka i/ili osnutka mnogih znanosti, pa tako i arheologije. To je doba kada se društvo proučavalo kroz

filozofska i etnografska/sociološka promišljanja, a materijalna kultura proučavala zasebno pokušavajući je klasificirati. Kada su se stvorile prve klasifikacije arheološke građe u 19. stoljeću i na temelju njih počeli donositi zaključci o životu u prošlosti, spojili su se narativi o razvoju društva i narativi o razvoju predmeta i rodila se arheologija kakvu poznajemo danas. Pritom se na temelju klasifikacija nije stvorila nova, autonomna teorija o društvu u prošlosti, nego su se klasifikacije uklopile u postojeće i općeprihvaćene okvire (troperiodnog) razvoja društva i sve se naoko savršeno spojilo u interpretativni okvir koji je postao nadređeni i nedodirljiv autoritet sljedećih više od 150 godina. Dominantna je postala teorija stupnjeva u slijedu lov, pastoralizam, poljoprivredu. U tu se teoriju stupnjeva tako lijepo ubacio lutajući divljak, sjedilački barbarin i civilizirani građanin.

Stalne kritike koje su pratile arheologiju kroz 20. stoljeće da se bavi predmetima, a ne ljudima, odraz su upravo toga stanja – jer se i nije bavila – predmeti, opažane pojave, naselja bi se klasificirali, ali bi se nakon toga samo utrpali u službeni linearan tijek povijesti društvenog razvoja. Tako su nastali konstitutivni elementi koji i danas dominiraju narativom o prapovijesnom društvu.

Koji su to konstitutivni elementi koji dominiraju narativom o prapovijesnom društvu?

- Život u većim skupinama koje tumaraju zajedno poput krda ili život u malim zatvorenim, gotovo izoliranim cjelinama.
- Linearni, ali polagani razvoj kompleksne društvene organizacije, koji naglo postaje vidljiv nakon što uočimo „dokaze“ za suvremenu koncepciju hijerarhije.
- Racionalne i promišljene ekonomske odluke koje određuju radius kretanja, opseg poslova, izgled naselja itd.
- Dubok osjećaj za kult, ali isključivo kao preteču „civilizirane“ koncepcije duhovnosti i religije, na nekoj primordijalnoj razini.
- Iznimna priprostost u kojoj pojedinci i zajednice „osmišljavaju“ strategije prilagodbe i preživljavanja, ali malo ili ništa dalje od toga.

Zastoj u interpretacijama posljedica je tog i takvoga zatvorenog interpretativnog okvira u kojem se čovjeku dokidaju upravo one karakteristike koje ga čine čovjekom – a to je da u svakom aspektu života postoje kompleksne prakse i pravila koja nisu vođena nago-

nom za preživljavanjem ili postizanjem optimalnih rezultata, nego klupko želja, pokušaja, dobrih i loših odluka koje nisu utemeljene na prepoznatljivim kodovima nego na neograničenim mogućnostima ideje, spoznaje, eksperimenta, ali i loših namjera, agresije, potrebe za iskorištavanjem i potlačivanjem u svrhu vlastite dobrobiti. To su samo djelići slagalice koje čine ukupnost ljudskog iskustva. Reducirati čovjeka na lik koji trči po liniji napretka kao u crtiću *La Linea* ([https://en.wikipedia.org/wiki/La_Linea_\(TV_series\)](https://en.wikipedia.org/wiki/La_Linea_(TV_series))) pokušavajući dohvatiti civilizaciju kao konačni cilj (uz povremene neugodne rupe i prekide na toj crti napretka koje se misteriozno riješe same od sebe). Riječ civilizacija, etimološki gledano, vraća nas u „fazu razvoja ljudskog društva koji je obilježen domestikacijom biljaka i životinja (latinski *civis*, nastao od indoeuropskog *key* – leći, *settle*, dom, obitelj), i posljedično, pojave kompleksnih društava. Ali ne i značenjski. Svi ćemo znati što se pod pojmom civilizacija misli, ali kao drukčiji osvrt na civilizaciju prenosim Graebera i Wengrowa (2021): ako je dostignuće civilizacije nešto tako dobro, zašto je onda bilo potrebno 500 godina držati ljude na nišanu da to prihvate.

Širenje civilizacije i kulture moglo je doći samo iz civiliziranih dijelova svijeta:

- 1) izvor civilizacije je mediteranska Europa – područje Grčke i Rima, odakle su se dostignuća mogla širiti Europom
- 2) izvor civilizacije je na sjeveru Europe, u sklopu germanskih plemena
- 3) *ex oriente lux* (s istoka [dolazi] svjetlost); idući novi pogled bio je taj da civilizacija dolazi s Bliskoga istoka; to je bila poprilično heretička ideja, ali na kraju prihvatljiva jer je to ipak bilo mjesto najstarijih civilizacija, a i mjesto odakle je poteklo kršćanstvo, odnosno sve tri abrahamske religije.

Svi ti rani radovi u osnovi imaju istu zamisao – primordijalni divljak mora se uljuditi i civilizirati jer je njegov život primitivan i bezvrijedan i nitko ne bi trebao tako živjeti. Ako se ne može civilizirati, onda ga se treba pokoriti i kontrolirati, a divljaku se time zapravo čini usluga.

Uzori za ideju civilizacije te transfera društvene promjene bili su i kolonizacija i industrijalizacija. Iako su se uočili i prihvatili loši utje-

caji industrijalizacije, to s kolonizacijom nije bila riječ jer se stradanja drugih nisu uočavala, kao ni njihovi razmjeri, nego se smatralo samo procesom razvoja i uljuđivanja. Tako se gleda i na Rim i na razdoblja „prvih kraljeva“ i sve drugo.

Devetnaesto stoljeće odredile su: rasne teorije, porijeklo naroda, etnogeneze raznih naroda, razvoj znanja, ideja svrhovitosti evolucije čovjeka, uvjerenje u nadmoć bijelog čovjeka, istraživanje prošlosti kao dokolice i strast za otkrivanjem, istraživanjem, samodokazivanjem i samopromocijom.

Profesionalna prapovijesna arheologija intenzivno se razvijala u tri smjera – jedan na području Skandinavije, koji je definirao okvire i pravac razvoja relativne kronologije (Thomsen, Montelius, Worsae), drugi na području Engleske i Francuske, gdje je naglasak bio na razvoju paleolitika i prihvaćavanja velike starosti čovjeka te istraživanja porijekla čovjeka na temelju materijalnih ostataka, a ne više samo u sferi filozofskih rasprava, dok je treći potekao iz srednje Europe i ideje kulturnih krugova.

Prva zasebna katedra za prapovijesnu arheologiju osnovana je u Beču 1892. godine (Rebay-Salisbury 2011:41). Zašto je to posebno važno za povijest razvoja prapovijesti kao znanstvene discipline kada će se u skorije vrijeme otvoriti mnoštvo njih? Jer je u isto vrijeme na svojem vrhuncu ideja kulturnih krugova u sklopu Bečke škole antropologije. Sredinom 19. stoljeća u srednjoj Europi su prapovijesna arheologija, etnologija i fizička antropologija bile zajedno pod kapom antropologije (Rebay-Salisbury 2011: 42). Te će kulturne krugove srednjoeuropski arheolozi prihvatiti kao što su njihovi sjeverniji kolege prihvatili troperiodni razvoj i postat će osnovna arheološka jedinica preko radova G. Kossine. G. Childea i gotovo svih ostalih arheologa.

Uz malu digresiju, Beč je utjecao na još jedan smjer arheologije; kroz Bečki krug krajem 20-ih i početka 30-ih godina 20. stoljeća čiji su znanstvenici pozivali na logički pozitivizam, uklanjanje gluposti i unifikaciju znanosti (Krieger 1969: 6). Tim je idejama trebalo oko tri desetljeća da dospiju u arheologiju. Međutim, to je bilo samo posredno, kroz pozitivizam, kroz koji su se oformile teorije okolišnog determinizma i kulture kao sustava adaptacija, pa se procesna arheologija svojim razvojem još više udaljila od filozofije, a time i ideja da je teorija važna podloga metodologije.

Bavljenje starinom bila je aktivnost bogate gospode. Doživljavala se kao pravo i obaveza. Obaveza kroz koju se pojedinac ostvaruje i dokazuje u društvu u kojem već ima materijalni i nasljedni status. Velika imena s kojima počinju udžbenici arheologije, nazivaju se katedre i nagrade, imaju svoje korijene izvan profesionalne arheologije, a i prilično kompleksne životne priče koje se uglavnom izostavljaju. Otac stratigrafije i arheologije Augustus Pitt Rivers bio je general koji je tijekom kampanja skupljao starine i tražio ostatke Atlantide. Zbog njegove velike zbirke primili su ga u Society of Antiquaries. Još jedan otac arheologije, Flinders Petrie koji je uveo koncepciju serijacije u arheologiju, kako je marljivo radio na razvoju arheologije tako je radio i na razvoju eugenike. Iz ove skupine donekle se izdvaja Oscar Montelius koji je bio slobodouman i borac za prava žena, no ukopao se u izvornom prapovijesnom dolmenu što danas neće zvučati nimalo profesionalno.

Arheologom se postajalo radom, a ne obrazovanjem, i arheologija u početku nije bila profesija u smislu institucionaliziranog posla koji se radi za plaću, nego strast, pa i opsesija koja se ostvarivala vlastitim novcem ili novcem donatora. No taj lov na blago tim je ljudima pri-skrbio i položaj vječnog autoriteta. Autoritet onda, kao i u mnogim drugim disciplinama, nadilazi sve drugo.

Usporedo s njima ili malo nakon njih dolazimo do druge eskadrile, do pravih lovaca na blago. Oni su bili lovci na blago u vrijeme kada arheologija postaje znanstvena disciplina, i to pravi lovci na blago, a ne slika i prilika Indiane Jonesa koji je ipak primarno prikazan kao borac protiv zlikovaca. To su bili Edward Carter (Tutankamonova grobnica), Heinrich Schliemann (Troja), Arthur Evans (Knosos). Svi su oni tragali ponajprije za blagom.

Slažem se s onima koji će reći da je to bio duh vremena, ali baš zbog tog duha vremena ne smijemo selektivno i slijepo prihvaćati one stvari koje su nam danas prihvatljive.

Svatko od naših predaka imao je manje spoznaja na raspolaganju nego mi danas i ne možemo razmišljati jednako kao i oni jer to znači da ignoriramo ne samo akumulirano znanje nego i njihovo neznanje.

Metanaracija, središnja priča čovjekova razvoja u arheologiji, i dalje počiva na prosvjetiteljstvu (vjera u moć ljudskog razuma i beskonačan napredak) i znanosti (pobjeda čistog znanja) što J. F. Lyotard

definira kao dvije velike naracije moderniteta (Lyotard 1987). Raspad tih velikih priča počinje s postmodernizmom, no raspad nije zahvatio arheologiju pa dominantan arheološki narativ i dalje apsolutno počiva na ideji o stalnom napretku od jednostavnijih misaonih, tehnoloških i kulturnih oblika prema složenijima. Iako ne više toliko deklarativno, ali može se reći da je to čvrsti okvir koji se nesvjesno upotrebljava, i, što je još važnije, u mainstream arheologiji se i ne propituje. Svako arheološko istraživanje mora završiti s određenom interpretacijom. Kako su sama istraživanja i prikupljanje podataka vrlo zahtjevni, i vremenski i financijski i misaono, za zaključke o prirodi i mehanizmima promjene ljudskog društva koji su se mogli manifestirati kroz različite i promjenjive forme, često ne ostaje ni vremena, a ni formalnog obrazovanja.

